

Aygün Qafarova
ADU

XARİCİ DİLDƏ OXU BACARIĞININ FORMALAŞDIRILMASI YOLLARI

Açar sözlər: oxu bacarıqları, oxu fəaliyyəti, müxtəlif yanaşmalar

Keywords: reading skills, reading activity, different approaches

Ключевые слова: умения чтения, деятельность чтения, разные подходы

Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin Milli Kurikulumu çərçivə sənədində göstərilir ki, ibtidai təhsil pilləsində (I-IV siniflər) xarici dilin tədrisi vasitəsi ilə şagirdlərdə eşidib-anlama, şifahi nitq, ilkin yazı və oxu bacarıqlarının yaranması təmin olunmalıdır [1]. Həmin tədris pilləsində ingilis dilinin öyrədilməsi məqsədi aşağı sinif şagirdlərində linqvistik və kommunikativ xarakterli bilik və bacarıqları formalaşdırmaqdan ibarətdir.

Orta ümumtəhsil məktəblərində xarici dillərin tədrisinin praktik məqsədinə uyğun olaraq, ingilis dilinin tədrisi prosesində nitq fəaliyyəti növlərinin (eşidib-anlama, oxu, yazı və danışmaq) integrativ şəkildə, normalara müvafiq və funksional tərzdə mənimsədilməsi vacib məsələlər kimi xarakterizə olunur [2]. Bu da özlüyündə şagirdlərdə şifahi və yazılı bacarıqların səmərəli şəkildə yaranması, leksik və qrammatik materiallar əsasında dilin praktik mənimsənilməsi, şagirdlərə yardımçılıq bacarıqlarının aşılması deməkdir. Deməli, ingilis dilində oxu bacarığının yaranması, formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi ibtidai siniflər üçün hazırlanmış Kurikulumun tələblərinə uyğun həyata keçirilməlidir.

İbtidai təhsil pilləsində ingilis dilinin öyrənilməsi iki əsas komponent əsasında formalaşır: a) bir tərəfdən hər hansı dil materialları (söz və sözbirləşmələri, ifadələr, hazır cümlə modelləri və mətnlər) əsasında aşağı sinif şagirdləri ingilis dilini öyrənirlər, digər tərəfdən, b) onlar öyrənilən dil vasitəsi ilə nitq bacarıq və vərdişlərinə yiyələnirlər. Nitq vərdişlərinin yaranmasının əsasını bütün nitq fəaliyyəti növlərinin birlikdə təsiri nəticəsində formalaşan nitq hərəkətləri təşkil edir.

D.Olbrayt göstərir ki, "hər hansı bir dil sistem şəkildə fəaliyyət göstərir və bu sistemdən dilin heç bir elementini süni şəkildə çıxarmaq olmaz" [5, s.41]. Bu xüsusda qeyd etmək lazımdır ki, hər hansı şagird təhsil pilləsinə müvafiq fonoloji, leksik və qrammatik minimuma malik olmadan ingilis dilində nitq fəaliyyətinə cəlb oluna bilməz, dinlədiyini və oxuduğunu başa düşməkdə çətinlik çəker və fikirlərini ifadə etməkdə tərəddüd edir. Deməli, tədrisin müəyyən mərhələlərində mənimsənilmiş linqvistik biliklərdən düzgün istifadə etməklə ingilis dilində oxu və nitq fəallığı əldə edilə bilər.

Metodik ədəbiyyatda xarici dildə oxu fəaliyyəti həmişə müəyyən təlim materiallarından informasiya alınmasına xidmət etdiyindən, onu reseptiv nitq fəaliyyəti növü kimi müəyyənləşdirmişlər [3; 5; 9]. Başqa bir məsələ də diqqət mərkəzində saxlanılmışdır ki, oxu nitq fəaliyyətinin bir növü kimi kommunikativ vəzifənin həllinə, oxunulan materialdan nitq səviyyəsində istifadə edilə bilməsinə yardımçı olur. Bu fikir onunla əsaslandırılır ki, oxu fəaliyyəti yalnız leksik və

qrammatik materialların mənimsənilməsinə xidmət etmir, həmçinin "məqsədli olaraq təlim materiallarının yadda saxlanılması əməliyyatını həyata keçirir və danışmaq üçün baza yaratmış olur" [5, s.24].

İbtidai təhsil pilləsində ingilis dilində oxunun təşkili şəraitindən asılı olaraq, onun iki formada həyata keçirilməsi xüsusiyyəti də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Birinci halda şagird oxunulan materialdan (mətn) məlumat almaq bacarığını formalaşdırır, ikinci halda isə alınmış informasiyanın başqalarına mətnə olduğu kimi çatdırmaq ehtiyacını ödəmiş olur. D.Olbrayt qeyd edir ki, oxu materialları şagirdə "öyrənməyi öyrədir, müxtəlif ideyalar üçün mənbə rolunu oynayır" [5, s.31].

K.Qudmən məsələ ilə bağlı fikirlərini belə ifadə etmişdir: "oxu prosesi yalnız qrafik kodların təqdim etdiyi informasiya yükünü əhatə etmir, bu proses eyni zamanda seçici (selective) xarakter daşıyır və oxucu öz maraq dairəsində məlumatları proqnozlaşdırır, konkretləşdirir və ümumiləşdirir" [7].

M.Klarke və S.Silbersteyn xarici dildə oxunun psixolinqvistik modeli (C.Koadi) əsasında təlimin təşkili məsələlərini tədqiq etmişlər [7]. Oxu fəal qavrama prosesi kimi səciyyələndirilmiş, şagirdlərin oxu prosesində səmərəli fəaliyyəti məzmunun anlaşılması, mətndən nəticə çıxarma, mətndəki hadisələrə münasibət bildirmə kimi bacarıqların formalaşdırılması işinə xidmət etməsi göstərilmişdir. Onlar qeyd edirlər ki, müəllimlər üçün oxu təliminin məqsədi şagirdlərə oxu fəaliyyətinin məqsədlərini müəyyən etməkdə kömək etmək, mətn üzərində işin təşkili üçün hazırlıq işlərini təşkil etmək, oxu öncəsi yerinə yetiriləcək işlərin xüsusiyyətlərini öyrətmək, leksik və qrammatik materialların dərk olunması üçün düzgün iş üsulları seçmək və mətnin funksional-kommunikativ xarakterinin açılmasının əhəmiyyətini şərh etməkdir.

Birinci və ikinci xarici dildə oxu fəaliyyətinin strategiyalarını tədqiq etmiş C.Koadi göstərir ki, xarici dildə oxu prosesi inkişaf strategiyalarına söykənir, bu prosesdə ilkin biliklər əldə olunur və anlam səviyyəsinin formalaşması üçün hazırlıq işləri həyata keçirilir [7]. İlkin mərhələdə şagirdlər yeni sözlərlə tanış olmağa istiqamətləndirilir, aktiv leksik və qrammatik minimumlar müəyyənləşdirilir, sonra mətn üzərində iş təşkil olunur. Mətn daxili informasiyanın emalı bilavasitə mətnin funksional xüsusiyyətlərini aşkar etməyə imkan yaradır.

Xarici dildə oxu fəaliyyəti oxucu ilə mətn münasibətlərində interaktiv prosesin özünü ehtiva edir. Bu prosesdə oxucu oxunulan mətn parçasının mənasını aydınlaşdırmağa çalışır və mətnlə qarşılıqlı əlaqə (anlaşma) şəraitində ondan linqvistik biliklər əldə edir. Eyni zamanda informasiyanın tam anlaşılıqlı olması üçün oxucu özünün dil bilgilərini tətbiq edir. Bu xüsusda U.Qrabe qeyd edir ki, oxu fəaliyyəti ilə bağlı aparılan tədqiqatlarda oxu prosesi kompleks bacarıqlar sisteminin tətbiqi kimi xarakterizə olunur. Müəllif bəzi metodistlərin fikirlərini ümumiləşdirərək aşağıdakı bacarıq növlərinin oxu prosesinə gətirilməsini məqbul saymışdır:

- 1) ümumi və konkret sahələr üzrə bacarıqlar;
- 2) leksik və qrammatik bacarıqlar;
- 3) mətni təhlil etmə (sintaktik, diskursiv) bacarıqları;
- 4) məzmunun dərk olunmasına xidmət edən psixoloji bacarıqlar;
- 5) proqnozlaşdırma və nəticə çıxarma bacarıqları [7].

Tədrisin müxtəlif mərhələlərində xarici dildə oxu fəaliyyətinin təşkili məsələlərini araşdırmış M.Karel oxu prosesində “aşağıdan yuxarıya” və “yuxarıdan aşağıya” strategiyalarının xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmiş və bütün səviyyələrdə interaktivliyin təmin olunması üçün vacib əməliyyatların təsvirini vermişdir. Aşağıdan yuxarıya prosesi oxucunun “informasiya məkanına daxil olması” mərhələsini əhatə edir, mətnin sxemini, quruluşunu, formasını və tərtibat modelini müəyyənləşdirməyə imkan yaradır. Yuxarıdan aşağıya prosesi isə oxucuya oxuyub-anlama bacarığının yaradılması fəaliyyətinə yardımçı olur. Lügət ehtiyatının genişləndirilməsinə, qrammatik strukturlardan istifadə qaydalarına yiyələnmədə bu proses xüsusi əhəmiyyət kəsb edir [7].

Tədqiqat göstərir ki, M.Karel kimi digər metodistlər də, mətn üzərində işin təşkilindən bəhs edərkən, ilk növbədə mətnin leksikası ilə aparılan iş nümunələrini (üsullarını) ön plana çəkirlər. Onlar sübut etməyə çalışırlar ki, ingilis dilində sözlər çoxmənalılıq xüsusiyyətlərinə malik olduqları üçün, onları tanımaq, fərqləndirmək, daşıdıqları mətn daxili mənaları müəyyənləşdirmək mətnin başa düşülməsi üçün vacib amil sayılır.

C.Koadi, M.Karel və P.Nation ilk dəfə olaraq, xarici dildə lüğətin mənimsənilməsi konsepsiyasını işləyib hazırlamışlar. Onların ümumi fikrinə görə həm birinci, həm də ikinci dildə “universal söz tanıma” üsulları mövcuddur və dil tədrisinin istənilən mərhələsində leksik vahidlər tam mənimsənilməsinə görə “mətnlərə borcludurlar” [7]. J.Riçarda görə xarici dildə mətn daxilində sözü tanımaq – onun məna və qrammatik aspektlərindən, frazeoloji və sintaktik formalarından xəbərdar olmaq deməkdir [7].

Qeyd etmək lazımdır ki, ingilis dilində oxu materiallarının seçilməsi ilə bağlı aparılan araşdırmalara nəzər saldıqda, məzmun yönümlü dil tədrisinin leksik biliqlərin aşılmasına təsir göstərdiyini görə bilərik. Bu dilöyrənmə prosesində autentik yanaşma kimi qiymətləndirilir. M.Klarke, S.Silberstein, Penni Ur kontekstin müxtəlif növlərini dil təlimi müstəvisində müəyyənləşdirə bilmişlər [7]. Onların ümumi mülahizəsi belədir ki, oxu materiallarının seçilməsi, təlim üçün hazırlanması və istifadə olunması təhsilalanların dil bilgilərinə uyğun olmalı, onların daxili və xarici motivasiyalarını təmin etməli, onların bütün nitq fəaliyyəti növləri üzrə bacarıqlara yiyələnmələri prosesində rolunu proqnozlaşdırılmalıdır.

Xarici dillərin tədrisinə müasir yanaşmalar həmçinin leksik və funksional-kommunikativ yönümlü tədris proqramına əsaslanır. Leksik yönümlü tədris proqramını inkişaf etdirən D.Villis bildirir ki, xarici dildə autentik materiallardan istifadə etməklə ənənəvi yanaşmalarla kommunikativ yanaşma arasındakı ziddiyyətləri aradan qaldırmaq olar [7]. M.Levis də kommunikativ yanaşmanı əsas götürərək, xarici dildə oxu fəaliyyətinə öz münasibətini leksik yanaşma əsasında bildirmişdir. O, qeyd edir ki, dil leksikləşmiş qrammatikadan deyil, qrammatikləşmiş leksikadan ibarətdir. M.Levis bu fikri inkişaf etdirərək, sonra belə bir tezis irəli sürür ki, hər iki anlamda dil hadisələri oxu materiallarının tərtibatı üçün baza təşkil edir [7].

H.C.Viddouson bu məsələyə münasibət bildirərək qeyd edir ki, xarici dili öyrənmənin kommunikativ səriştəsi dildəki qayda və qanunları bilməsi ilə deyil, dili sistem halında mənimsəmə bacarığı ilə ölçülür. Başqalarından fərqli olaraq, müəllif göstərir ki, istər reseptiv, istərsə də produktiv nitq fəaliyyəti növləri üzrə

bacarıqlara yiyələnmək səviyyəsi ilk növbədə oxunulan materialların başa düşülmə səviyyəsi ilə müəyyənləşir [7].

Yuxarıda qeyd olunanlar əsasında belə nəticəyə gəlmək olur ki, xarici dildə oxu nitq fəaliyyətinin bir növü kimi kommunikativ vəzifənin həllinə yəni oxunulan materialın başa düşülməsinə və həmin materialdan nitq səviyyəsində istifadə edilə bilməsinə xidmət etdiyindən bu fəaliyyət yalnız leksik və qrammatik materialların mənimsənilməsi vasitəsinə çevrilməməlidir. Oxu prosesində sözlərin, söz birləşmələrinin, qrammatik modellərin öyrənilməsi, yadda saxlanılması əməliyyatları həyata keçirilir və onlardan danışmaq prosesində istifadə olunur. Bu fəaliyyət nəticəsində oxu bir vasitə kimi çıxış edir və əsas məqsəd alınmış informasiyanın tamlığı ilə xarakterizə edilir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin konsepsiyası (Milli Kurikulum). Bakı, 2006.
2. Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün xarici dil fənni üzrə təhsil proqramı (I-XI siniflər). Bakı, 2013.
3. Abdullayeva Z., Rəhimova L. Xarici dil üzrə oxunun psixolinqvistik əsaslarına dair. ADU, Elmi Xəbərlər, №1, Bakı, 2005.
4. Veysova Z. İbtidai və orta məktəblərdə fəal təlim metodlarının tətbiq edilməsi. UNICEF, Bakı, 2002, 103s.
5. Albright D. What do we want teaching materials for? Currents in Language teaching. Oxford University Press, 1999, 219p.
6. Carel M. Teaching reading activities. Reading in a foreign language 14(3), 2002, pp.79-83.
7. Reading skills for reading: <http://org.Articles/Reading.html2013>
8. Гусейнзаде Г. Дж. Обучение речевой коммуникации на иностранном языке. Баку, 2001, 314с.
9. Радкин К.А. Чтение на английском языке. М., Дрофа, 2004, 241с.

Summary

The ways of formation of reading skills in a foreign language

The article deals with the ways of formation of reading skills in the English language. It investigates different approaches in solving the problem.

Резюме

Пути формирования умений чтения на иностранном языке

Статья посвящена проблеме формирования умений чтения на английском языке. В ней исследуются разные подходы решения проблемы.

Rəyçi: ped.f.d., dos. Ə.Şirəliyev
ADU-nun Linqvodidaktika kafedrasının
07.12.2016-cı il tarixli iclasının
05 sayılı protokolundan çıxarış.

Daxil olma tarixi: 28.12.2016